

VÄLIMURTEIDEN DIALEKTOMETRIAA

Marjatta Palander *Vaihtelu Savonlinnan seudun välimurteissa.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 648. SKS, Helsinki 1996. 414 s. ISBN 951-717-925-1.

VÄLIMURTEISTO TUTKIMUSKOHTENA

Marjatta Palanderin tutkimus Savonlinnan seudun välimurteista täydentää suomen murteista laadittujen monografioiden sarjaa. Se on perusmetodeiltaan diakroninen ja murremaantieteellinen tutkimus, mutta sitä ei voi pitää tyypillisenä äännehistoriana. Tutkimuksessa käsitellään erikseen myös monia muoto-opillisia ilmiöitä, ja uusinta uutta on se, että piirteiden analyysissä sovelletaan systemaattisesti kvantitatiivisia menetelmiä. Vaihtelu, joka teoksen nimen mukaan on olennainen tutkimuskohde, on selvitetty samaan tapaan kuin sosiolingvistiikassa: kielenpiirteiden vaihtelevista varianteista on laskettu idiolekteittain ja alueittain prosenttiset osuudet, ja ne on esitetty sekä taulukoissa että levikkikartoissa.

Savonlinnan seudun murteisiin kuuluu viisi pitäjää: Sääminki (nykyinen Savonlinna), Savonranta, Enonkoski, Kerimäki ja Punkaharju. Hallinnollisesti alue on kuullun alun perin Savilahden hallintopitäjään. Tästä erosi Juvan kirkkopitäjä 1442, Suur-Juvasta Sääminki viimeistään 1510 ja Säämingistä Kerimäki vuonna 1642. Kerimäestä erkanivat puolestaan 1800-luvulla Savonranta ja Enonkoski ja viimeisenä Punkaharju 1924.

Alueen murrenaapureina ovat Etelä-Savon murteet, Pohjois-Savon murteet, itäiset savolaismurteet ja kaakkoismurteet. Lauri Kettunen on liittännyt lähes koko Savonlinnan seudun itäisiin savolaismurtei-

siin, tarkemmin niiden eteläryhmään. Län-sirajan hän on merkinnyt kuitenkin pohjois-eteläsuunnassa siten, että osa Sääminkiä on jäänyt rajan länsipuolelle, Sulkavan ja Puumalan itäiset nurkkaukset sen itäpuolelle. Martti Rapolan esittämä ryhmitys on samanlainen, ja myös Aimo Turunen mainitsee väitöskirjansa johdannossa Säämingin-Kerimäen seudun itäisistä murreyhteyksistä. Suomen murteiden sanakirjan keruupiireissä alue on taas liitetty Etelä-Savoon. Nykyiset pitäjänrajoja seurailevat rajat on esittänyt Terho Itkonen, joka on väitöskirjassaan erottanut Savonlinnan seudun Etelä-Savon ja itäisten savolaismurteiden väliseksi siirtymämurteistoksi.

Käytännössä murrealueen nimitys on lyhentynyt vähitellen Savonlinnan seudun siirtymämurteiksi, sittemmin Savonlinnan seudun välimurteiksi. Väli- tai siirtymämurteiden asutushistoriallinen tausta poikkeaa ns. ydinalueiden historiasta siinä, että asutamisprosessi on usein ollut pitkälinen ja hidas. Väestö on tullut eri puolilla olevista keskuksista, ja murteessa on tästä syystä erilähtöisiä aineksia, jotka kilpailevat keskenään. Itä-Savon eli alkuperäisen Suur-Säämingin väestö on aiempien käsitysten mukaan peräisin pääosin Laatokan Karjalasta, osin myös Jääskestä. Kauko Pirinen on täsmentänyt historiantutkimuksen tuloksia ja todennut Viipurin Karjalan vaikutuksen suuremmaksi, Laatokan Karjalan vaikutuksen vähäisemmäksi kuin aiemmin on otaksuttu. Muihin suomen murteiden siirtymäalueisiin verrattuna Savonlinnan

seutu on poikkeuksellinen siinä mielessä, että sitä ovat vuosisatojen kuluessa halkoneet vaihtuvat valtakunnanrajat. Pähkinäsaaren rauhan raja (1323) seurasi vesistöjä etelästä pohjoiseen ja halkaisi nykyisen Säämingin kahtia. Täysinän rauhassa (1595) koko alue jäi puolestaan rajan länsipuolelle. Turun rauhassa (1743) se jakautui taas kahtia, niin että Sääminki ja osa Kerimäkeä jäivät Venäjän yhteyteen.

Palanderin tutkimukseen liittyy tiivis, mutta sisällökäs katsaus seudun asutushistoriaan. Siinä on selvitelty sekä aiempia tutkimuksia että uudemman tutkimuksen tuloksia. Asutushistorian ohella on analyysin taustaksi tarkasteltu alueen nimistöä, murteiden syntyä ja murreryhmyksiä, ja nämä seikat on sidottu johdannon alaluvuissa onnistuneeksi kokonaisuudeksi. Murreryhmyksen yhteydessä Palander selvittää *välimurteen* käsitettä ja vertaa nimitystä termeihin *siirtymämurre*, *sekamurre*, *horjuntamurre* ja *törmäysmurre* (luku I.1). Myöhemmin tulevat erilaisista murretyypeistä esiin vielä *vaihteluidiolekti* ja *sekaidiolekti*. Vaihteluidiolekti tarkoittaa yksilömurretta, jossa samalla piirteellä on kaksi tai useampia variantteja. Sekaidiolekti on tyypillinen uudelle murrealueelle muuttaneen kielimuoto, jossa vaihtelevat piirteittäin eri murteiden variantit.

Katsaus murretyyppiin on todella tarpeen, ja suomalaisten dialektologien käyttämät termit on kuvattu selkeästi. Suomalaiset murteentutkijat ovat viime aikoina alkaneet käyttää *välimurre*-nimitystä kaikista siirtymämurteista, ja myös Palander on päätenyt tähän termiin. Kun tutkimuskohteena on tyypillinen kahden päämurteiston väliin jäävä alue, olisi omaa terminvalintaa voinut perustella tarkemmin ja myös nimityksiä pohtia enemmän. Miksi niitä on ylipäänsä muutettu, ja mitä eri vaihtoehtot kuvaavat ensisijaisesti — kielimuotoa vai murrealuetta, prosessia vai tilaa jo-

hon on päädytty? Mikä on suomenkielisten termien suhde englanninkielisiin termeihin *mixed dialect* 'sekamurre', *interdialect* 'välimurre' ja *fudged dialect* 'horjuntamurre'? Onko meillä tarpeen tai mahdollista erottaa vastaavia tyyppejä? Suomessa *välimurre* ei vastaa täysin Peter Trudgillin (1986) määrittelemää *interdialect*-käsitettä. *Interdialect* tarkoittaa nimittäin murretta, jossa kahdesta murrevariantista syntyy uusi variantti ($a + b \rightarrow c$). Sekamurteessa taas vaihtelevat kontaktiin joutuneiden murteiden variantit ($a + b$), horjuntamurteessa alkuperäisen (oman) murteen variantti ja vieraan murrevariantin muunnos ($a + b_1$).

Kielten rakenteen erilaisuus estää soveltamasta englannin kielen käsitteitä yksioikoisesti suomen murteisiin, ja myös näiden kielten dialektologian historiassa on eroja, jotka vaikuttavat ilmiöiden tarkastelutapaan. Englannin kielessä murrekontaktit ovat johtaneet epätäydellisen mukautumisen vuoksi esimerkiksi vokaalien foneettiin väliasteisiin tai muunnoksiin, kun taas suomen murteiden vastaavat ilmiöt selittyvät yleensä vähittäisiksi äänne- ja taivutusmuotojen törmätyksessä syntyneitä uudennoksia meillä on vanhastaan käsitelty analogisina laajentumina tai kontaminaatioina.

TUTKIMUKSEN JÄSENTELYSTÄ

Murrepiirteiden analyysiosia jakautuu kahteen päälukuun. Näistä ensimmäiseen, päälukuun II, on valittu kolmetoista äänne- ja muoto-opin piirrettä, joiden edustuksessa Savonlinnan seutu jää itäisten ja läntisten tai pohjoisten ja eteläisten murrevarianttien risteilyalueeksi. Mukaan ovat päässeet *a, ä*-loppuiset vokaaliyhtymät, supistumaverbien 3. persoonan muodot, švaavokaalit, *ts*-yhtymä, monikon illatiivin ja monikon genetiivin synkreettiset muodot, yksikölliset

persoonapronominit, 3. persoonan omistusliitteet ja eräät pronominaalit. Näiden käsittelyn jälkeen luodaan katsaus alueelliseen vaihteluun ja pohditaan murrerajojen syntyä.

Tutkimuksen toinen osa, pääluke III, on otsikoitu Muita varioivia piirteitä. Se on jaettu kolmeen alalukuun: Konsonantisto, Vokaalisto ja Eräitä muotoryhmiä. Toisin kuin edellisessä osassa kielenpiirteet ovat vasta näiden alalukujen alalukuja. Konsonantisto-luvussa käsitellään sananalkuisia konsonanttiyhtymiä, astevaihteluilmiöitä, kvantiteetinmuutoksia, sanansisäisten konsonanttien katoa ja vaihtelua sekä sananloppuisia konsonantteja. Vokaalisto-osan ilmiöihin kuuluvat kvantiteetinvaihtelut, vokaalisointu, diftongiutuminen, diftonginreduktio, eräät jälkitavujen vokaaliyhtymät, labiaalistuminen sekä sisä- ja loppuheitto. Muoto-opista on puolestaan valittu yhdeksän nominien ja verbien taivutukseen liittyvää ilmiötä.

Tutkimuksen kokonaisuuden kannalta jäsentely on hiukan ongelmallinen. Kun murteen olennaisimmat ja myös kiintoisimmat vaihtelut on selvitetty luvussa II kvantitatiivisesti, jäljellä on kirjava joukko muita piirteitä, joiden käsittely aloittaa — vasta sivulta 248 — tutkimuksen ikään kuin uudelleen alusta. Kolmas pääluke alkaa äännehistorioiden tapaan sananalkuisista konsonanteista ja radikaalista astevaihtelusta, mutta päättyy hajanaisesti poimittuihin muoto-opin piirteisiin. Myös tutkimusmetodi vaihtuu tähän lukuun siirryttäessä kvantitatiivisesta kvalitatiiviseen. Samalla muuttuu käsittely jonkin verran ylimalkaisemmaksi. Kokonaisuudesta jää sellainen kuva, että monografiaan on yritetty saada mahdollisimman paljon ilmiöitä, mutta kaikille ei ole löytynyt luontevaa paikkaa. Aivan kaikkien piirteiden valinta- ja sijoitusperusteet eivät selviä tekstistä lukijalle, ja mukaan on tullut turhiakin rönsyjä (esim. *manssikka-*, *helsinki-*tyypin käsittely *ts-*

yhtymän yhteydessä).

Kielenpiirteiden valinnasta ja ryhmitteystä todetaan johdannossa lyhyesti, että toisen luvun piirteiden on laskentamenetelmien vuoksi oltava suurtaajuisia. Koska kvantitatiivisessa analyysissä »harvoin esiintyvät piirteet jäävät vaille huomiota», on lukuun III otettu »tarkasteltavaksi myös muita vaihtelua ilmentäviä piirteitä» (s. 21). Kahtiajako ei ole kuitenkaan jyrkästi frekvenssin mukainen. Kolmannessa luvussa on suurtaajuisiakin piirteitä, kuten *aa:n* ja *ää:n* diftongiutuminen, mutta näissä murre-edustus on yleissavolainen eikä sisällä kvantitatiiviseen tarkasteluun sopivaa vaihtelua. Toisessa luvussa on taas piirteitä, joista ei esitetä lainkaan numerotietoja (esim. pronominaali *jommoinen*, supistumaverbien imperfektityyppi *hakkais*). Heikoimmin perustelluiksi jäävät kolmannessa luvussa muoto-opin piirteet. Niissä vaihtelu on joskus melko vähäistä (eksessiivi), joskus pikemmin äänteellistä kuin morfologista (abessiivi). Laajoista otsikoista huolimatta muutamat luvut ovat hyvin suppeita (potentiaali, refleksiivi) tai niissä käsitellään vain pientä osaa laajemmasta kokonaisuudesta (illatiivin päätte *-sen ~ -seen*).

Pääjäsentelystä seuraa ongelmia myös sisäiseen jäsentelyyn ja piirteiden sijoitteluun. Joitakin muoto-opin ilmiöitä on jouduttu käsittelemään useassa eri kohdassa: *loi-*tunnuksisia monikkomuotoja selitetään *iA-*yhtymien (s. 98–101), monikon genetiivin (s. 177) ja loppuheiton (s. 328) yhteydessä, partisiippeja sisäheitossa (s. 320) ja omassa erillisessä luvussaan (s. 340). Jälkitavujen *a*, *ä*-loppuiset vokaaliyhtymät kuuluvat kvantitatiiviseen osaan, ja deskriptiiviseen osaan on koottu muita vokaaliyhtymiä (*io*, *iö*; *ae*, *äe*, *e-e*). *iA-*yhtymäisten nominien analogiset vartalot *lattee-* : *lattei-*, *kauppii-* : *kauppei-* ~ *kauppioi-* 'kauppias' jne. on kuitenkin sijoitettu *io*, *iö*-nominien yhteyteen (vrt. *tunkii* : *tunkeita* 'tunkio').

Näihin ne kuuluvat vain vokaalimuutoksen $a > o$ osalta. Analogiaketjuissa on kyse eA , iA -yhtymäisten nominien keskinäisestä vaikutuksesta (esim. *korkii* : *korkeilla* ~ *lattii* : *latteilla*), ja siksi niiden kuvaus olisi sopinut paremmin iA -yhtymää käsittelevään lukuun. Jopa *io*, *iö* -nominin olisi voinut esitellä samassa yhteydessä. Myös analoginen tyyppi *aikuu* 'aikaa', *tappuu* 'taptaa' on liitetty analogiamallina toimineen oa -yhtymän yhteyteen (*verkkoo* ~ *verkkuu* → *aikoo* ~ *aikuu*), vaikka $aa:n$ ja $ää:n$ diftongiutumuksesta on erillinen luku.

TUTKIMUSMENETELMÄ JA SEN SOVELTAMINEN

Tutkimukselle mainitaan johdannossa kolme tavoitetta: vaihtelun luonteen ja vaihteluun vaikuttavien seikkojen selvittäminen, murrerajojen määrittäminen sekä erilähtöisten murreainesten analysointi ja selittäminen. Kolmentoista kielenpiirteen kvantitatiivinen analyysi perustuu dialektometrisiin menetelmiin. Dialektometriassa pyritään arvioimaan ja ryhmittelemään isoglosseja ja määrittelemään niiden perusteella murrepuhujien tai murteiden välisiä eroja. Menetelmä on suomalaisessa dialektologiassa siinä määrin uusi ja tuntematon, että se olisi kaivannut tarkemman selityksen. Nyt termi *dialektometria* mainitaan johdannossa vain nimeltä (s. 17), ja vasta kvantitatiivisen osan loppukatsauksessa (s. 237) se määritellään, tällöinkin vain yhdellä lauseella. Menetelmän luonnehdintaa ja sovelluksia kehoitetaan etsimään parista ulkomaisesta lähteestä, ja ainoana suomalaisena lähteenä on Kalevi Wiikin luentosarjan opetusmoniste. Jo Chambersin ja Trudgillin oppikirja *Dialectology* (1980) olisi tarjonnut aineksia ja virikkeitä, joiden valossa olisi voinut pohtia eri kielenpiirteiden merkittävyyttä nimenomaan suomen murrerajojen määrittelyssä.

Parhaan kuvan lukija saa dialektometrisistä menetelmistä Palanderin omista sovelluksista. Ne on selitetty ja perusteltu tarkkaan. Tilastointiin sopiva aineisto vaatii tasaisen otannan koko alueelta. Tätä varten murrealue on lähinaapureineen jaettu kuusikulmioihin, joiden läpimitta on 10 km. Näin tähän kennostoon, joka kattaa välimurteiden viisi pitäjää ja ulottuu ympäristömurteissa peräti neljäntoista pitäjän alueelle, on tullut 106 yksikköä. Kultakin pikkualueelta oli tekijän mukaan aluksi tarkoitus valita kaksi kielenopasta, mutta lopullinen määrä on 1–5, sen mukaan miten vesistöisellä alueella yksiköt sijaitsevat. Asuinpaikat käyvät hyvin ilmi liitteissä olevasta kartasta (s. 377), mutta olisiko myös asukastiheyden voinut esittää samanlaisessa kartassa? Yksi tällaisen otannan ongelmahan on se, miten asukastiheys otetaan huomioon. Tutkimuksen johdannossa onkin taulukko vuoden 1985 tilanteesta. Siitä näkyy, että murrealueen maaseutupitäjissä asukastiheys on 2,9–7,1 henkeä/km², mutta Savonlinnassa vastaava luku on 20,8.

Haastattelujen valtaosa on peräisin Suomen kielen nauhoitearkiston aineistosta, mutta sitä täydentävät tekijän omat nauhoitukset. Kielenoppaita on naapurimurteet mukaan lukien yhteensä 198. He ovat syntyneet vuosina 1873–1910 ja asuneet koko ikänsä tai miltei koko ikänsä samassa alueellisessa yksikössä. Aineistoa on kultakin kielenoppaalta noin yhden tunnin verran, ja koko aineiston määrä nousee miltei 200 tuntiin. Määrä on useimmissa tutkituissa piirteissä riittänyt tilastointiin, mutta yksityiskohtaisemmissa taulukoissa pitäjänmurteiden prosenttisia osuuksia on jouduttu laskemaan myös alle kymmenestä esiintymästä.

Tutkimuksen kvantitatiivisessa osuudessa on esitetty kaikkien varianttien prosenttiset osuudet ja idiolekttaaliset vaihteluvälit pitäjittäin. Joka variantista on laadittu oma taulukko, sillä variantteja on useim-

missa tapauksissa niin monta, etteivät ne olisi mahtuneet samaan taulukkoon. Jo näistä pitäjittäin esitetystä numerotiedoista näkee helposti, millä suunnalla ilmiö vahvistuu, millä suunnalla heikkenee. Lisäksi on koottu erillisiin taulukoihin eri varianttien käyttäjät pitäjittäin. Tällainen ryhmitely on ollut paikallaan, sillä samakin kielenopas saattaa käyttää useita eri variantteja. Esimerkiksi *oa*, *öä* -yhtymien edustuksessa murteenpuhujat jakautuvat kolmeen päätyyppiin — yhden, kahden ja kolmen variantin käyttäjiin — ja seitsemään alatyypin sen mukaan, mitä nämä sataprosenttiset tai vaihtelevat variantit ovat (s. 52). Joissakin piirteissä jää miettimään, kuinka paljon numerotietoihin kätkeytyy leksikaalisia vaihteluja, jotka eivät näy idiolektitaulukoista. Esimerkiksi *ts*-yhtymäisissä sanoissa kirjavuus selittyy varmasti sanojen vähyyden vuoksi leksikaalisiin perusteisiin. Tekijä huomauttaakin, että vaihtelematon *ht* : *ht* on yleisin *itse*-pronominissa ja prolatiivissa (s. 169). Taulukon 37 idiolektiaalisissa vaihteluissa *h ~ t*, *h ~ ss* jne. on todennäköisesti enemmänkin yksilöllisiä sanastoeroja.

Alueellisten yksiköiden merkitys tulee esiin murrevaihtelujen prosenttisissa osuuksissa, joiden perusteella tutkimuksessa määritellään erilaisia vyöhykkeitä. Kaikista kvantitatiiviseen tarkasteluun valituista 13 piirteestä on piirretty levikkikartat, joissa on otettu huomioon varianttien suhteellinen osuus. Tavanomaisiin esittäviin karttoihin verrattuna kartat ovat siis tulkitsevia karttoja, koska ne sisältävät tutkijan analyysin tuloksia. Suhteellisten osuuksien vyöhykkeet on merkitty rajaviivoin; oikeastaan nämä rajat eivät enää olekaan isoglosseja vaan heteroglosseja, jotka osoittavat, mihin yhden variantin alue päättyy ja mistä toinen alkaa. Heteroglossien väliin jää varsinainen vaihteluvyöhyke.

Vyöhykkeiden rajat seurailevat kuusikulmioiden rajoja, ja ne jakavat Savonlin-

nan seudun murteiston useimmissa piirteisä kolmeen osaan. Näiden suhteellisten levikkialueiden murre-edustus viittaa joko naapurimurteisiin tai jää tyypilliseksi välimurteen edustukseksi. Esimerkiksi *UA*-yhtymän vaihtelua kuvaavassa kartassa kulkee alueen halki yksi raja pohjoisesta etelään, ja sen itäpuolella on pitkävokaalisuus (*lanttuu*, *hyötyy*) yli 95-prosenttista. Alueen länsiosat jäävät suurimmaksi osaksi vaihtelualueeksi (*uu*, *yy* 11–95 %), ja vain Enonkosken luoteiskulma liittyy Pohjois-Savon murre-edustukseen (10 % tai vähemmän). Pronominaalit *semminen* ja *sellainen* jakavat murrealueen taas toisensuuntaisesti neljään vyöhykkeeseen. Pohjois- ja etelälaidalla on kapeahkot kaistaleet *semminen*-variantin valta-alueita (yli 90 %), pohjoisrajalla jopa 100 prosentin vyöhyke. Suurin osa murrealueesta jää vaihtelun 0–90 % alueelle.

Toisen pääluvun lopussa on yhteenveto, jossa useimpien piirteiden vyöhykerajat on sijoitettu kahteen karttaan. Toisessa isoglossit noudattelevat 100 prosentin rajaa, toisessa jakoperuste on 50 prosenttia. Isoglosseista muodostuu paikoin selviä kimppuja, paikoin ne hajoavat. Jyrkimmäksi murreraja näyttää muodostuvan itään päin, siis itäisiin savolaismurteisiin. Toiseksi vahvin raja on Pohjois-Savon suunnalla, ja epäselvimmäksi se jää Etelä-Savon puolella. Karttojen perusteella Savonlinnan seudun läntinen murreraja voisi yhtä hyvin seurata Säämingin halki kulkevaa vesistöä. Palander luettelee kuitenkin useita piirteitä, joiden pohjalta raja on nykyiselläänkin perusteltavissa (s. 242). Säämingin ohella erottuu ongelmalliseksi pitäjäksi myös Enonkoski, sillä se jakautuu isoglossikimppujen perusteella kahtia, niin että pohjoisosan voisi liittää pohjoissavolaisiin murteisiin.

Kokoavia karttoja seuraa vielä luku, jossa pohditaan rajojen syntyä valtakunnanrajojen ja hallintopitäjien kehityksen valos-

sa. Tässä luvussa Palander päätyy esittämään erinomaisen yhteenvedon siitä, mihin aikoihin mitkin variantit ovat vakiinnuttaneet asemansa alueen eri osissa. Erityisesti vanhan Kerimäen suurpitäjän aika, n. 1642–1860, on vaikuttanut murteen eriytymiseen muista murteista. Pohjoisosien murre-edustusta on ohjailnut paljolti taas se, että Enonkoski ja Savonranta ovat olleet asutushistoriallisesti Rantasalmen ja Heinäveden takamaita, jotka on asutettu muuta aluetta myöhemmin. Alueen historiaan suhteutettuna tulokset osoittavat, että dialektometrinen menetelmä on toiminut.

MURREJÄRJESTELMIEN TÖRMÄYKSIÄ

Välimurteiden vaihtelusta saisi pelkän deskription perusteella hyvinkin kirjavan ja epämääräisen kuvan. Kvantitatiivinen tarkastelu osoittaa vaihtelun sen sijaan jäsentyvän usein kielen rakenteen perusteella, siis äänneympäristöittäin tai muotoryhmitäin. Yksi Palanderin tutkimuksen parhaita esimerkkejä on se, miten *e*-vartaloisten nominien yksikön ja monikon partitiivi ovat pysyneet erossa toisistaan. Yksikön partitiivi *kivvii* (<< *kiveä*) on saanut aikaan sen, että *ia*, *iä* -yhtymä on monikon partitiivissa säilynyt muita muotoryhmiä paremmin. Erityisen hyvin säilymä näkyy taulukosta, johon on laskettu vaihteluidiolekteista vain *e*-vartaloiden monikon partitiivimuodot (*kiviä* 95 %, kaikista monikon partitiiveista *-iä* 81 %).

Välimurteissa syntyy eri murrevarianttien törmäessä helposti myös erilaisia uudennoksia. Savonlinnan seudun murteissa on monia kiintoisia analogiamuodosteita, esim. *ruumeita* ~ *ruumioita* 'ruumiita' kuten *kauppeita* ~ *kauppioita* ja *aikuu*, *tappuu* kuten *verkkuu*, *sannuu*. Lisäksi äännevarianttien vaihtelu on johtanut siihen, että yksityiset sanat ovat helposti vaihtaneet

kokonaan vartalotyyppiä, esim. *ruvita* pro *ruveta*, *soittu*, *rohtu*, *onni* : *onnin*. Analogiamuodosteet on esitelty perinteiseen tapaan kunkin vaihteluilmiön yhteydessä, ja lisäksi niitä luetellaan vielä tiivistelmän omaisesti teoksen loppuluvussa. Niiden asema on tutkitun murteiston kaltaisessa välimurteessa kuitenkin niin merkittävä, että niistä olisi hyvin voinut laatia myös erillisen katsauksen. Keskinäisessä vertailussa saattaisi paljastua yhteisiä piirteitä ja laajempia muutoslinjoja ja -tendenssejä. Millaiset morfologiset kategoriat johtavat uudismuodosteiden syntyä? Miten morfotaksi vaikuttaa näissä muutosketjuissa? Missä määrin uudennokset ovat verrattavissa englannin murteista määriteltyjen väli- ja horjuntamurteiden variantteihin?

Kun murteet törmäävät, törmäävät helposti myös selitykset ja teoriat. Murreilmiöt näyttävät usein erilaisilta sen mukaan, katsellaanko niitä tutkittavan alueen pohjois- tai itäpuolelta vai etelä- tai länsipuolelta. Myös historiallinen perspektiivi vaikuttaa: synkronisempi tarkastelu voi paljastaa laajoja nykyjäsennyksen mukaisia järjestelmiä ja tarjota erilaisia näkökulmia kuin diakroniaan perustuva analyysi. Palanderin tutkimusaineisto on laaja ja monipuolinen, sillä siihen sisältyy keskeinen suomalainen murrekirjallisuus, mutta myös ulkomaisia dialektologian lähteitä, samoin sosiolinguistiikkaa ja uusimman historiantutkimuksen tuloksia. Silti olisi toivonut, että tekijä olisi tuonut rohkeammin esiin erilaisia teorioita ja selityksiä silloinkin, kun ne ovat ristiriidassa keskenään. Lähdeaineiston perusteella luotu teoreettinen kuva jää hiukan yksipuoliseksi muun muassa *kylömä*-tyypin švaavokaalin synnyssä, *korkee*-tyypin morfologisessa vaihtelussa ja aktiivin 2. partisiiipissa. Myös *ts*-yhtymän käsittelyssä olisi odottanut enemmän ja tarkempia viittauksia aiempiin tutkimuksiin (mm. Kaisa Häkkisen esittämään teoriaan savo-

laisesta *sohva*-ilmiöstä *mehtä*-tyypin synnyssä). Selitysten valikoivuus jättää toisinaan erilaiset vaihtoehdot piiloon ja vaikeuttaa kokonais kuvan hahmottamista.

Välimurteen tutkijalla on erinomainen mahdollisuus pohtia eri näkökulmia ja testata niiden soveltuvuutta jatkuvassa muutosprosessissa aaltoilevaan murre-edustukseen. Hän on hiukan samanlaisessa asemassa kuin murteiden muuntumista tarkasteleva sosiolingvisti, sillä kaikkia ilmiöitä ei tarvitse selittää enää kantasuomesta lähtien, vaan voi turvautua olemassa oleviin murre-tutkimuksiin. Siellä missä selitykset eivät sovi omaan aineistoon, on syytä purkaa niitä hiukan ja rakennella uusia malleja. Savonlinnan seudun murteissa monista ilmiöistä muodostuu mutkikkaita järjestelmiä, esimerkkinä juuri jonkin vokaaliyhtymän sisältävien paradigmojen sekaantuminen tai monikon genetiivin ja illatiivin synkretismi.

Joitakin ilmiöitä olisi kannattanut tarkastella laajempaa murremaantieteellistä taustaa vasten, ja myös strukturalistisempi ote olisi auttanut hahmottamaan murteen osajärjestelmän asemaa itämurteissa. Monikon genetiivin synkreettiset muodot on jaettu kvantitatiivisessa tarkastelussa *Vin*-loppuiseen, *Vihen*-loppuiseen, *IOi(he)n*-loppuiseen ja *Vhen*-loppuiseen tyyppiin. Esimerkistön perusteella näihin kuuluu seuraavanlaisia muotoja:

aikoin, köyhiin, ihmisiin
rappuihen, järviin, veljeksiin,
varpaihen, kattiloihen
säkkilöihen, nuapurloihen, kärri-
löin, lääkärilöin
naulohen, lehmihen, riätälihen,
semmosihen, vierahen.

Ryhmittelyssä ei ole siis otettu huomioon päätettä edeltävän tavun asemaa eikä diftongin alkuperäisyyttä tai myöhäsyntyisyyttä. Tästä syystä vartalotyyppiä on jouduttu esittelemään joka päätetyypin yhtey-

dessä erikseen, eikä kokonaiskuva ole kovin selkeä. Strukturalistisesta näkökulmasta monikon genetiivimuotojen olennaisin isoglossi on *h*:llisen ja *h*:ttoman päätteen välillä. Koska *loi*-tunnuskin monikko rinnastuu täysin kolmi- ja useampitavuisiin vartaloihin (vrt. *taloloin, riätällöin ~ riätälilöin — elukoin, tavaroin*), myös variantti *taloloihen* kuuluu eri tyyppiin kuin *taloloin*. Erityisen kiintoisaa olisi ollut tietää suhteellisten osuuksien perusteella, miten *hen*-päätte on levinnyt ja yleistynyt vartalotyypeittäin. Tähän Savonlinnan seudun kirjava vaihtelu olisi tarjonnut toisin jäseneltynä hyvän aineiston. Tulos vastaisi todennäköisesti myös sitä murremaantieteellistä kuvaa, jonka saa kun seuraa läntisten savolaismurteiden *jen*-päätteen vähittäistä vaihtumista itäiseksi *hen*-päätteeksi.

Liian itäinen näkökulma vaikuttaa rajoittavasti myös supistumaverbien 3. persoonan preesensmuotojen käsittelyyn ja tulkintaan. Pitkävokaalinen *makkoo, ruppee, puttoo, kerkii, kirnuu* on laskettu toiseksi variantiksi, vokaaliyhtymäinen *makova, rupejaa, putovaa, kerkijää, kirnuvaa* toiseksi. *aa, ää* -vartaloiset supistumaverbit ovat kuitenkin alkuaan olleet murteissa eri asemassa kuin muut. Vokaaliyhtymän edustus on puolestaan johtanut *ea, eä, oa, öä* -yhtymäiset verbit eroon *ia, iä, ua, yä* -yhtymäisistä. Esimerkiksi eteläsavolainen yleisedustus on muotoryhmästä ja painoasemasta riippumatta *makkoo- : rupija-, putova-, hävijä-, kirnuva-*. Pohjois-Savossa on taas päädytty assimilaatioedustuksen takia suhteeseen *makkoo-, ruppee-, puttoo- : hävijä-, kirnuva-* (Leppävirta, Lapinlahti, Kiuruvesi; MA). Yleisedustusta hämmentävät tosin jonkin verran *eðe-verbien edustus (*lankee-*) ja **eðA, iðA* -verbien sekaparadigmaisuus. Muutenkin supistumaverbeissä näyttää olevan murteissa tavallista enemmän pitkävokaalisuutta (*hävvi-, kirnuu-*).

Palanderin ryhmittely perustuu paino-▷

suhteista johtuvaan paradigmaattiseen vaihteluun, jonka mukaan tavunrajalla on alun perin säilynyt sivupainollisen tavun rajalla (*puto-api), mutta kadonnut painottomien tavujen rajalla (*putoon* < *puto-an*). Tähän vaihteluun perustuu myös itäisten savolaismurteiden taivutus *makkoon* : *mako(v)vaa*, *puttoon* : *puto(v)vaa*, *kerkiin* : *kerki(j)jää* ~ *kerki(v)vää*. Taivutusjärjestelmä ulottuu Savonlinnan seudulle saakka, mutta monissa muissa savolaismurteissa tilanne on toinen. Esimerkiksi Etelä-Savon murteissa ei paradigmaattisella painonvaihtelulla ole enää vaikutusta, mitä osoittaa pohjoissavolaisen assimilaatiotyypin leviäminen nimenomaan painollisten asemien kautta (*korkijalla* : *korkija* → *korkeella* : *korkija* → *korkeella* : *korkee*). Supistumaverbien taivutusmuotojen yksipuolisesta tulkinnasta seuraa, että karttojen 19–24 laskelmat eivät ole läntisten ja pohjoisten naapurimurteiden osalta täysin vertailukelpoisia.

LOPUKSI

Marjatta Palanderin laaja ja monipuolinen tutkimus tuo tarpeellisen lisän savolaismurteiden tutkimukseen sekä tutkimusalueen vuoksi myös dialektologiaan yleisemminkin. Teos sisältää runsaasti kiinnostavaa ja huolellisesti analysoitua tietoa, myös ilmiöistä joita aiemmissa monografioissa ei ole esitelty. Edellä ovat jääneet mainitsematta esimerkiksi monikon genetiiviin, *hän*-pronominiin ja kolmannen persoonan possessiivisuffikseihin liittyvät erinomaiset historialliset selitykset. Kvantitatiivisten menetelmien ansiosta on selvinnyt tärkeitä vaihtelusuhteita, ja tulokset valaisivat hyvin, mitä erilaisten murrejärjestelmien kohdatessa tapahtuu. Monet variantotyypit ja muotosarjat pyrkivät varianttien ristivedossa toisaalta yksinkertaistumaan (monikon genetiivi ja illatiivi, vokaalilyhtymän sisältävät nominivartalot), toi-

saalta pitämään erossa yhteen lankeavia muotoja (yksikön ja monikon partitiivi).

Murteentutkijan työkenttä on sekä maantieteellisessä että lingvistisessä mielessä laaja, jos siihen kuuluu usean pitäjän murreryhmä ja useita erityyppisiä kielenpiirteitä. Näkökulmia on monia, eikä yhdessä tutkimuksessa voi keskittyä kaikkeen yhtä perusteellisesti. Palanderin tutkimuksessa painottuvat murrealueen luonteen vuoksi asutushistoria, murremuotojen synty ja vaihtelun kuvaus. Kielenpiirteet on varsinkin ensimmäisessä käsittelyluvussa analysoitu ja selitetty perusteellisesti. Piirteiden runsaus ja menetelmien kahtalaisuus on ehkä suurimpana syynä siihen, että jäsentelyssä ja käsittelyssä on jonkin verran tasapainottomuutta.

Tutkimuksen painavin anti on kvantitatiivisten menetelmien soveltamisessa murremaantieteeseen. Dialektometrian mukainen otanta on tulosten perusteella sopinut Savonlinnan seudun murteistoon, ja levikkikartoista on laadittu yhteenveto, joka täsmää historian tutkimuksen tulosten kanssa. Tämän tyyppisessä tutkimuksessa kannattaa erityisenä ansiona mainita myös selkeä ja havainnollinen esitystapa ja miellyttävä typografia. Metodisesti monografia tarjoaa tekijälleen antoisia tutkimusmahdollisuuksia eteenkinpäin — jäämme odottamaan teoreettisia pohdiskeluja vaihtelun luonteesta, välimurteissa syntyvien uudennosten tulkinnasta ja murrealue tyypeistä. ■

AILA MIELIKÄINEN

Jyväskylän yliopisto, suomen kielen laitos
PL 35, 40351 Jyväskylä

Sähköposti: *mielikai@cc.jyu.fi*

LÄHTEET

CHAMBERS, J. K. – TRUDGILL, PETER 1980:
Dialectology. Cambridge University
Press, Cambridge.

MA = Muoto-opin arkiston kokoelmat.
Helsingin yliopiston suomen kielen
laitos.

TRUDGILL, PETER 1986: *Dialects in contact*.
Language in society 10. Basil Black-
well, Oxford.

PERUSSUOMEA CD-LEVYILLÄ

CD-Perussanakirja. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisu 94. CD-ROM. Toimitus: Risto Haarala, päätoimittaja; Marja Lehtinen, päätoimittaja; Riitta Eronen, taivutus; Eija-Riitta Grönros, toimittaja; Minna Haapanen, tallennus; Erja Nikunen, SGML-rakenne; Irma Nissinen, toimittaja; Tarmo Rahikainen, toimittaja. Edita, Helsinki 1997. ISBN 951-37-2076-4.

Hyperkielioppi. Multimediasovellus suomen kieliopista ja murteista sekä kirjakielen kehityksestä ja huollosta. CD-ROM. Koostanut Erkki Savolainen. Kirjoittajat: Anneli Lieko, Markku Haakana, Anne Mäntynen, Pirkko Muikku-Werner ja Erkki Savolainen. Finn Lectura, Helsinki 1997. ISBN 951-792-027-X.

Ehti kulua vain vajaat kolme vuotta Suomen kielen perussanakirjan viimeisen osan valmistumisesta, kun Kotimaisten kielten tutkimuskeskus julkaisi sen ajantasaistettuna CD-versiona. Selvimpänä erona sanakirjan painettuun versioon on erilaisten teknisten hakuohjelmien käyttömahdollisuus, mutta myös sisällöltään CD-Perussanakirja (CD-PS) on edeltäjänsä laajempi: uusia hakusanoja tietolevyllä on noin 2 000, ja noin 3 000 sana-artikkelin sisältöä on ajantasaistettu. Uudistukset perustuvat aineistoon, joka ulottuu 1980-luvun lopulta vuoden 1996 syksyyn.

Kaikki CD-PS:n uudet sanat eivät ole aivan tuoreita, vaan mukana on vanhempain sanastoa, joka on näihin asti ollut harvinaista yleiskielessä tai joka on kuulunut jonkin erityisalan kieleen, slangiin tai murteeseen. Luonnollisesti myös kielenulkoisen todellisuuden muuttuminen on tuonut sanakirjaan uusia käsitteitä. CD-PS:n uudissanoja ovat esimerkiksi *omaisuudenhoityhtiö* ja sen metaforiset synonyymit *parkkipankki* ja *roskapankki*, samoin kuin *CD-ROM* ja sen arkinen nimitys *romppu*.

Sisällön uudistumisen ohessa CD-PS:n ero painettuun sanakirjaan on siinä, että tietolevyssä on joitakin tiedonhakua helpotta-

via ja nopeuttavia teknisiä ominaisuuksia. Arkisessa kirjoitustyössä eniten käyttöä on Haku-ikkunalle. Siinä ohjelman käyttäjä saa tietoa sanojen kirjoitusasusta ja taivutusmuodoista kirjoittamalla oikeaan ikkunaan hakusanan ja valitsemalla Taivutuskomennon. Sanoista esitetään keskeiset, eri sanavartalot osoittavat taivutusmuodot (nominista yksikön nominatiivi sekä monikon ja yksikön partitiivi, illatiivi ja genetiivi; verbeistä satunnaisia muotoja). Vaikka sanavartaloista voidaan tietysti johtaa kaikki muut taivutusmuodot, voisi täsmällinen tieto varsinkin verbien harvoin käytettävistä muodoista, esimerkiksi potentiaalista, olla joskus tarpeen.

CD-PS:stä voi hakea vaikkapa synonyymeja jollekin tietylle sanalle (esim. *koina* = *hauva*, *hurta*, *piski* ja *rakki*). Haku voi tapahtua myös esimerkiksi sanan tyyliarvon perusteella; voidaan esimerkiksi etsiä *h*-alkuisia ironian sävyttämiä sanoja, jolloin näyttöön tulevat sanat *hallintoalamainen*, *hengentuote*, *herra*, *herranen* ja *herrasväki*. Sanakirjoissa sanojen tyyliarvon ja käyttöalan luonnehdinta jää kuitenkin aina jossain määrin subjektiiviseksi, sanakirjan toimittajan arvioksi. Tuntuu esimerkiksi oudolta, että CD-PS tuomitsee arkisiksi niin-